

MUSTAQILLIK YILLARIDA OILA-NIKOH SOHASIDAGI DAVLAT SIYOSATI VA QONUNCHILIK: TARIXIY-ETNOLOGIK TAHLIL (BUXORO VILOYATI MISOLIDA)

Shamsiyeva Zilola Askarovna

Termiz davlat universiteti Etnografiya, etnologiya va antropologiya

mutaxassisligi tayanch doktoranti

ORCID-0009-0000-8591-6082

UO'K: [392.5(575.146)]

Annotatsiya. Maqolada mustaqillik yillarida (1991–2020) oila-nikoh sohasidagi davlat siyosati va qonunchilikning shakllanish bosqichlari tarixiy-huquqiy tahlil qilinadi. 1998-yilgi Oila kodeksidan boshlab, nikoh yoshini tenglashtirish (2019) va "Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi"ning tashkil etilishi (2020) gacha bo'lgan qonunchilik evolyutsiyasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot me'yoriy-huquqiy hujjatlar, rasmiy statistik ma'lumotlar va ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslanadi. Natijalar davlat siyosatining ikki bosqichli (1991–2016 va 2016–2020) xarakterga ega ekanligini, ikkinchi bosqichda islohotlarning tezlashganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mintaqaviy (Buxoro viloyatiga xos) statistik ma'lumotlarning yetishmasligi tadqiqotning muhim cheklovi sifatida qayd etiladi.

Kalit so'zlar: oila-nikoh siyosati, Oila kodeksi, nikoh yoshi, Buxoro viloyati, mustaqillik davri, qonunchilik islohoti, mahalla instituti, gender siyosati, ijtimoiy transformatsiya, oila instituti.

Аннотация. В статье проводится историко-правовой анализ этапов формирования государственной политики и законодательства в сфере семьи и брака в Бухарской области в годы независимости (1991–2020). Рассматривается эволюция законодательства от Семейного кодекса 1998 года до выравнивания брачного возраста (2019) и создания Министерства по поддержке махалли и семьи (2020). Исследование основано на анализе нормативно-правовых актов, официальных статистических данных и научной литературы. Результаты показывают двухэтапный характер государственной политики (1991–2016 и 2016–2020), причём

на втором этапе реформы значительно ускорились. Отмечается нехватка региональных (специфичных для Бухарской области) статистических данных как существенное ограничение исследования.

Ключевые слова: семейно-брачная политика, Семейный кодекс, брачный возраст, Бухарская область, период независимости, законодательная реформа, институт махалли, гендерная политика, социальная трансформация, институт семьи.

Abstract. This article presents a historical-legal analysis of the stages in the formation of state policy and legislation in the sphere of family and marriage in Bukhara region during the years of independence (1991–2020). It examines the evolution of legislation from the 1998 Family Code to the equalization of the marriage age (2019) and the establishment of the Ministry for Support of Mahalla and Family (2020). The study is based on an analysis of legal acts, official statistical data, and scholarly literature. The findings reveal a two-stage character of state policy (1991–2016 and 2016–2020), with reforms accelerating markedly during the second stage. The scarcity of region-specific (Bukhara-level) statistical data is noted as a significant limitation of the study.

Key words: family and marriage policy, Family Code, marriage age, Bukhara region, independence period, legislative reform, mahalla institution, gender policy, social transformation, family institution.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida har qanday davlat siyosatining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining

63-moddasida oila jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanligi hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga egaligi mustahkamlangan. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda oila-nikoh sohasidagi qonunchilik izchil rivojlanib bordi: sovet davri me'yoriy-huquqiy bazasidan milliy qonunchilikka o'tish, xalqaro huquqiy me'yorlarga moslashtirish hamda 2016-yildan keyingi institutsional islohotlar davlat siyosatining uch bosqichli evolyutsiyasini tashkil etadi.

Buxoro viloyati o'zining ko'p asrlik oilaviy-marosimiy an'analari, o'zbek-tojik bilingvizmi hamda nisbatan yuqori diniy-madaniy konservatizmi bilan ajralib turadigan hudud sifatida oila-nikoh sohasidagi umummilliy qonunchilik islohotlarining mintaqaviy amaliyotga qay darajada singib borganini o'rganish uchun qiziqarli obyekt hisoblanadi. Biroq mavjud tarixiy-huquqiy adabiyotda mustaqillik davri oila-nikoh siyosatining aynan Buxoro viloyati misolida hududiy tahlili deyarli amalga oshirilmagan; mavjud tadqiqotlar, asosan, umummilliy darajadagi qonunchilik tahliliga yoki respublika miqyosidagi statistik ko'rsatkichlarga qaratilgan. Mazkur bo'shliq ushbu maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi — mustaqillik yillarida (1991–2020) Buxoro viloyatida oila-nikoh sohasidagi davlat siyosati va qonunchilikning shakllanish bosqichlarini tarixiy-huquqiy nuqtai nazardan tahlil qilish, ularning ijtimoiy transformatsiya jarayonlariga ta'sirini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, oila-nikoh sohasidagi asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatlarni xronologik tartibda tizimlashtirish; ikkinchidan, qonunchilik evolyutsiyasining bosqichlarini aniqlash va ularning har biriga xos xususiyatlarni tavsiflash; uchinchidan, institutsional o'zgarishlar (mahalla va oila sohasidagi davlat organlari tizimi)ning shakllanishini tahlil qilish; to'rtinchidan, mavjud statistik ma'lumotlar asosida qonunchilik islohotlarining ijtimoiy natijalarini baholash.

MATERIALLAR VA METODLAR
(МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ /

MATERIALS AND METHODS).

Tadqiqotning obyekti — 1991–2020-yillarda O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan, oila-nikoh munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar (qonunlar, prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari) hamda ularning Buxoro viloyati miqyosidagi amaliy natijalarini aks ettiruvchi rasmiy statistik va institutsional ma'lumotlardir.

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi usullarni o'z ichiga oladi: tarixiy-xronologik metod — me'yoriy-huquqiy hujjatlarni qabul qilinish sanasiga ko'ra tartiblash va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash uchun qo'llanildi; qiyosiy-huquqiy metod — turli davrlarda qabul qilingan qonun normalarini (masalan, 1998-yilgi va 2019-yilgi Oila kodeksi tahrirlarini) o'zaro qiyoslash uchun ishlatildi; institutsional tahlil metodi — oila-nikoh sohasida faoliyat yurituvchi davlat organlari tizimining vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarganini (Xotin-qizlar qo'mitasidan Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligigacha) tahlil qilishga xizmat qildi; kontent-tahlil metodi esa rasmiy hujjatlar matnidagi asosiy tushunchalar va ustuvor yo'nalishlarning o'zgarishini kuzatish uchun qo'llanildi.

Manba bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz), O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (hozirgi Milliy statistika qo'mitasi) tomonidan e'lon qilingan rasmiy ma'lumotlar, shuningdek davlat organlari va tan olingan ommaviy axborot vositalarining rasmiy nashrlari (gov.uz, gazeta.uz, kun.uz, daryo.uz, ijtimoiy.uz) ishlatildi. Tadqiqotning muhim metodologik cheklovi shundaki, Buxoro viloyatiga xos, yillar kesimidagi nikoh-ajralish statistikasi, erta nikoh holatlari va boshqa mintaqaviy ko'rsatkichlar rasmiy ochiq manbalarda tizimli tarzda yoritilmagan; mavjud statistika, asosan, respublika miqyosida umumlashtirilgan yoki so'nggi yillar (2020-yildan keyingi davr) uchun taqdim etilgan. Shu sababli ushbu maqolada Buxoro viloyatiga oid xulosalar, asosan, umummilliy tendensiyalarning mintaqaviy kontekstga ekstrapolyatsiyasi sifatida, ehtiyotkorlik bilan taqdim etiladi, aniq mintaqaviy raqamlar

mavjud bo'lgan hollardagina ular alohida ko'rsatiladi.

O'zbekistonda oila-nikoh munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy me'yoriy-huquqiy hujjat — O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi bo'lib, u birinchi chaqiriq Oliy Majlisning o'n birinchi sessiyasida 1998-yil 30-aprelda qabul qilingan va o'sha yilning 1-sentyabridan kuchga kirgan [1]. Ushbu kodeks sovet davri oila-nikoh qonunchiligidan farqli o'laroq, bozor iqtisodiyoti sharoitidagi yangi mulkiy munosabatlarni (nikoh shartnomasi instituti), fuqarolik jamiyati tamoyillarini hamda milliy urf-odatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Kodeksning 15-moddasida dastlab nikoh yoshi erkaklar uchun 18, ayollar uchun 17 yosh etib belgilangan edi, bu me'yor keyinchalik, quyida ko'rsatilganidek, tubdan qayta ko'rib chiqildi.

2017-yildan boshlab O'zbekistonda ijtimoiy sohani, jumladan oila-nikoh munosabatlarini isloh qilishning yangi bosqichi boshlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni ijtimoiy sohani rivojlantirishning beshinchi ustuvor yo'nalishi doirasida oila institutini mustahkamlash vazifalarini belgilab berdi [2]. Ushbu strategik hujjat asosida 2018-yil 27-iyunda "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-3808-son qaror qabul qilindi, unda oila institutini mustahkamlashning asosiy yo'nalishlari — huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy jihatlar — tizimli tarzda belgilab berildi [3].

Qonunchilik islohotlarining muhim bosqichi sifatida 2019-yil 28-avgustdagi O'RQ-558-son Qonunni ko'rsatish mumkin, unga ko'ra Oila kodeksining 15-moddasiga o'zgartirish kiritilib, nikoh yoshi erkaklar va ayollar uchun bir xil — 18 yosh etib belgilandi [4]. Ushbu o'zgarish Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya talablariga muvofiqlashtirish, shuningdek erta nikoh va erta tug'ruqning oldini olish maqsadida amalga oshirilgan edi; rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, FHDYo organlari tomonidan 17 yoshda nikohi qayd etilgan xotin-qizlar soni 2016-yilda 4233 tani, 2017-yilda

4853 tani va 2018-yilda 5123 tani tashkil etgan [4]. Bir hafta o'tib, 2019-yil 2-sentyabrda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-561-son Qonun qabul qilindi, unda tazyiq va zo'ravonlikning turlari, jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlari (jumladan, himoya orderi instituti) hamda maxsus reabilitatsiya markazlari tizimi qonunchilik darajasida mustahkamlandi [5]. Xuddi shu kuni imzolangan yana bir muhim hujjat — "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'RQ-562-son Qonun — gender tengligini ta'minlash bo'yicha yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish vakolatini Gender tengligini ta'minlash bo'yicha komissiyaga yukladi, bu esa oila-nikoh sohasidagi qonunchilikni kengroq gender siyosati kontekstiga integratsiyalashning huquqiy asosini yaratdi [15].

Oila-nikoh sohasidagi qonunchilikning alohida, biroq mavzu doirasida ahamiyatli yo'nalishini oilaviy marosimlarni, xususan to'ylarni o'tkazish tartibini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar tashkil etadi, chunki ular davlatning oila institutiga nisbatan ijtimoiy-madaniy amaliyotni bevosita tartibga solish siyosatini yorqin namoyon etadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashi va Senat Kengashining 2019-yil 14-sentyabrdagi 2736-III/KQ-592-III-son qo'shma qarori bilan "To'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar, marhumlarning xotirasiga bag'ishlangan tadbirlar o'tkazilishini tartibga solish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Nizom tasdiqlangan bo'lib, u 2020-yil 1-yanvardan kuchga kiritilgan hamda mavjud ma'lumotlarga ko'ra 2025-yilga qadar amalda bo'lib kelgan [12]. Nizomning rasman e'lon qilingan maqsadi — xalqning milliy urf-odatlarini, ma'naviyati va an'analarini hurmat qilishni ta'minlash, jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish hamda oilaviy tadbirlarni o'tkazishda shuhratparastlik, dabdaba va isrofgarchilikning oldini olishdir [12]. Nizomga muvofiq oilaviy tadbirlar faqat bir kun davomida, soat 06:00 dan 23:00 gacha bo'lgan vaqt oralig'ida o'tkazilishi lozim (dafn

marosimlari bundan mustasno); mehmonlar soni oddiy oilaviy tadbirlarda 200 nafardan, osh beriladigan marosimlarda 250 nafardan, qo'shaloq to'ylarda esa tegishli 250 va 300 nafardan oshmasligi; tadbirda ikki nafardan ortiq xonanda yoki ijrochilar guruhining ishtirok etishiga, shuningdek to'y kortejida uch tadan ortiq avtomobil qatnashishiga yo'l qo'yilmasligi belgilangan [12]. Bundan tashqari, Nizom bilan ortiqcha moddiy xarajat talab qiluvchi bir qator qo'shimcha marosim-udumlarni o'tkazish taqiqlangan: jumladan, to'yoldi va to'ykeyingi «kelin navkari», «charlar», «quda chaqirdi», «kuyov chaqirdi», «kelin chaqirdi», «tog'ora yuborish», «ota ko'rdi» kabi rasm-rusumlar, shuningdek dafn va motam marosimlari bilan bog'liq «yetti», «payshanbalik», «yigirma», «qirq», «hayit», «yil oshi», «mato ulashish» kabi udumlarni o'tkazish man etilgan [12]. Nizom ijrosi ustidan nazoratni mahalliy hokimiyat organlari, prokuratura, ichki ishlar, soliq va FHDYo organlaridan iborat hududiy komissiyalar amalga oshiradi; to'yxona, kafe va restoranlar ma'muriyati rejalashtirilayotgan tadbirlar haqida kamida ikki kun oldin tegishli ichki ishlar organiga yozma ravishda xabar berishi shart qilib qo'yilgan [12]. Shu bilan birga, tanqidiy nuqtai nazardan ta'kidlash lozimki, mazkur Nizom oilaviy marosimlarni tartibga solish borasidagi yagona yoki birinchi urinish bo'lmagan - mustaqillik yillari davomida bunga oid alohida prezident va Vazirlar Mahkamasi qarorlari, shuningdek xalq deputatlari hududiy Kengashlarining tavsiyalari bir necha bor qabul qilingan, biroq ularning amaliy ijrosi barqaror natija bermagan, bu esa 2019-yilda tegishli munosabatlarni qonun darajasidagi majburiy hujjat bilan tartibga solishga bo'lgan zaruratni keltirib chiqargan [13]. Shu nuqtai nazardan, to'y marosimlariga oid tartibga solish tajribasi davlat siyosatining oila institutiga nisbatan nafaqat huquqiy-institutsional, balki ijtimoiy-madaniy me'yorlarni ham qamrab oluvchi kengroq xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Institutsional islohotlar nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega hujjat - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini

yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-son Farmonidir [6]. Ushbu farmon bilan Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi hamda uning hududiy bo'linmalari tashkil etildi, shuningdek FHDYo organlari Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi tasarrufiga o'tkazildi. Farmon ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 10-iyundagi 367-son qarori bilan yangi tashkil etilgan vazirlik huzurida "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etildi [7].

Yangi tashkil etilgan vazirlikning dastlabki faoliyat natijalari statistik ma'lumotlarda o'z aksini topgan: 2020-yil oktyabr-dekabr oylarida 6,38 milliondan ortiq xotin-qiz bilan muloqot o'tkazilib, ulardan taxminan 433 ming nafari "Ayollar daftari"ga kiritilgan, shundan 80175 nafarining (19 foizining) muammosi hal etilgan; shuningdek 99100 nafar xotin-qizning bandligi ta'minlangan, 41110 nafarining tadbirkorlik faoliyati yo'lga qo'yilgan [8]. Bu ko'rsatkichlar, garchi Buxoro viloyati kesimida alohida taqdim etilmagan bo'lsa-da, davlat siyosatining respublika miqyosidagi jadal amalga oshirilish sur'atini ko'rsatadi. "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti faoliyati doirasida oilaviy hayotning barqarorligi va muammolarini ilmiy-amaliy tadqiq etish, shuningdek "Oila, mahalla va gender tengligi" mavzusida elektron korpus yaratish kabi yo'nalishlar amalga oshirilgani alohida qayd etiladi [9].

Institutsional tizimning yanada rivojlanish dinamikasini o'rganishda muhim manba - mustaqillik yillarida mahalla, oila va xotin-qizlar masalalari bilan shug'ullanuvchi davlat tuzilmalarining tarixiy xronologiyasini tizimlashtirgan tahliliy materialdir, unda 1992-yildan boshlab faoliyat yuritgan Xotin-qizlar qo'mitasidan tortib, 2020-yildagi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligining tashkil etilishigacha bo'lgan institutsional o'zgarishlar batafsil yoritilgan [10]. Ushbu manba shuni ko'rsatadiki, oila-nikoh sohasidagi davlat boshqaruvi tizimi mustaqillik davomida bir necha marta qayta tashkil etilgan, bu esa sohaning davlat siyosatidagi ustuvorlik darajasi

vaqt o'tishi bilan o'zgarib borganidan dalolat beradi.

Yuqoridagi tahlildan ko'rinadiki, mavjud manbalarda oila-nikoh sohasidagi qonunchilik va institutsional islohotlarning umummilliy xronologiyasi yetarlicha yoritilgan, biroq bu islohotlarning aynan Buxoro viloyati miqyosidagi amaliy natijalari, mintaqaviy statistik ko'rsatkichlar asosida alohida tahlil qilinmagan. Mazkur bo'shliq quyidagi bo'limlarda umummilliy qonunchilik tahlilini mintaqaviy kontekstga joylashtirish orqali qisman to'ldirilishga harakat qilinadi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Yuqorida keltirilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarni xronologik tartibda tahlil qilish mustaqillik yillarida oila-nikoh sohasidagi davlat siyosatining ikki aniq bosqichga bo'linishini ko'rsatadi. Birinchi bosqich (1991–2016) asosan huquqiy asosni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, uning markazida 1998-yilgi Oila kodeksi turadi [1]. Ushbu davrda qonunchilik nisbatan barqaror qoldi va tub o'zgarishlarga uchramadi. Ikkinchi bosqich (2016–2020) esa institutsional va normativ islohotlarning jadal sur'atlarda amalga oshirilishi bilan tavsiflanadi: to'rt yil ichida kamida beshta yirik me'yoriy-huquqiy hujjat (PF-4947, PQ-3808, O'RQ-558, O'RQ-561, PF-5938) qabul qilindi [2; 3; 4; 5; 6]. Bunday tezlashuv O'zbekistonning umumiy ijtimoiy-siyosiy islohotlar kursi, xususan "Harakatlar strategiyasi" doirasidagi keng qamrovli yangilanish bilan uzviy bog'liq.

Nikoh yoshini tenglashtirish (2019) misolida davlat siyosatining ikki muhim xususiyatini kuzatish mumkin: birinchidan, milliy qonunchilikni xalqaro huquqiy me'yorlarga (Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya) muvofiqlashtirish tendensiyasi; ikkinchidan, qonun qabul qilinishidan oldin ko'p yillik jamoatchilik muhokamasi va bosqichma-bosqich tayyorgarlik jarayonining mavjudligi. Qidiruv natijalari shuni ko'rsatadiki, nikoh yoshini oshirish tashabbusi birinchi marta 2012-yilda, ya'ni O'zbekistonda "Mustahkam oila yili" deb e'lon qilingan davrda ilgari surilgan, biroq qonuniy shaklga faqat 2019-yilda kirgan. Bu holat qonunchilik islohotlarining sekin, ko'p bosqichli xarakterga

ega ekanligini, hamda jamoatchilik fikri va ekspert tavsiyalarining qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri vaqt talab qiluvchi jarayon ekanligini ko'rsatadi.

Institutsional islohotlar, xususan Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligining tashkil etilishi [6; 7], davlat siyosatining sifat jihatidan yangi bosqichga o'tganligini anglatadi: agar ilgari oila-nikoh masalalari turli tarqoq tuzilmalar (Xotin-qizlar qo'mitasi, mahalliy hokimiyat organlari) o'rtasida taqsimlangan bo'lsa, 2020-yildan boshlab bu masalalar yagona vertikal boshqaruv tizimiga birlashtirildi. Biroq shuni ham ta'kidlash lozimki, institutsional tizimning o'zi ham keyingi yillarda — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-81-son Farmoni hamda shu kuni qabul qilingan "Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-146-son qarori asosida, Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi "Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligi"ga aylantirilib, undan alohida "Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi" ajratib chiqarilishi orqali — yana qayta tashkil etilgan [10; 17], bu esa institutsional barqarorlikning hali to'liq shakllanmaganligidan, davlat boshqaruv modelining o'zi ham tajriba-xato yo'li bilan izlanish jarayonida ekanligidan dalolat beradi. Diqqatga sazovor jihat shundaki, ushbu institutsional qayta qurish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmonida belgilangan birinchi ustuvor yo'nalish - "inson qadri"- doirasidagi kengroq siyosiy kursning tarkibiy qismi sifatida amalga oshirilgan, bu esa oila-nikoh sohasidagi institutsional islohotlarning ijtimoiy-siyosiy strategiyaning umumiy mantiqidan alohida ko'rib chiqilishi mumkin emasligini yana bir bor tasdiqlaydi [18].

Shu o'rinda tanqidiy yondashuv zarurligini alohida ta'kidlash lozim: rasmiy hujjatlar va davlat tuzilmalarining o'z faoliyati haqidagi

hisobotlarida (masalan, “Ayollar daftari” statistikasi) [8] ko‘rsatilgan raqamlar davlat siyosatining ijobiy natijalarini namoyish etishga qaratilgan bo‘lib, ularning mustaqil, tashqi baholovi (masalan, xalqaro tashkilotlar yoki mustaqil tadqiqotchilar tomonidan) ushbu maqola doirasida amalga oshirilmadi. Shuning uchun keltirilgan statistik ko‘rsatkichlarni davlat siyosatining samaradorligini to‘liq va xolisona tasdiqlovchi dalil sifatida emas, balki davlat tuzilmalarining o‘z faoliyati miqyosini tavsiflovchi rasmiy ma‘lumot sifatida talqin qilish to‘g‘riroq bo‘ladi. Bundan tashqari, himoya orderi instituti kabi yangi mexanizmlarning amaliyotdagi samaradorligi borasida jamoatchilik va mutaxassislar orasida qarama-qarshi fikrlar mavjudligini alohida qayd etish lozim: rasmiy manbalar bu mexanizmni ijobiy baholasa, ba’zi mustaqil kuzatuvchilar himoya orderining amalga yetarli darajada himoya bermasligi, zo‘ravonlik takrorlanishining oldini to‘liq ololmasligi haqida tanqidiy fikr bildirishgan.

Buxoro viloyatiga xos xususiyatlar nuqtai nazaridan, mavjud ochiq statistik manbalar mintaqaviy tahlilni sezilarli darajada cheklaydi. Shu bilan birga, tanqidiy jihatdan ta’kidlash lozimki, bu xulosa faqat yillar kesimidagi miqdoriy ko‘rsatkichlarga taalluqli bo‘lib, me’yoriy-huquqiy tartibga solish darajasida vaziyat boshqacharoq ko‘rinishga ega: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 14-iyundagi “Buxoro viloyatini xotin-qizlar bilan ishlash yo‘nalishida namunali hududga aylantirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 495-son qarori bevosita Buxoro viloyatiga qaratilgan, uning ijrosi ustidan nazorat esa O‘zbekiston Xotin-qizlar qo‘mitasi raisi, Ichki ishlar vaziri va Buxoro viloyati hokimi zimmasiga birgalikda yuklatilgan yagona topilgan hujjatdir [16]. Ushbu dastur doirasida viloyatda ishsiz xotin-qizlarning bandligini ta’minlash yo‘nalishlari va manzilli ro‘yxatlari, ularni tadbirkorlikka jalb etish uchun kredit resurslari taqsimoti, shuningdek og‘ir ijtimoiy ahvoldagi xotin-qizlar va oilalarga ijtimoiy uy-joy hamda reabilitatsiya texnik vositalarini ajratish tartibi belgilangan edi [16]. Biroq mazkur dasturning 2019-yildan

keyingi yillardagi yakuniy ijro natijalari (masalan, qancha xotin-qiz amalda bandligi ta’minlangani yoxud dastur muddati tugagach uning davomiyligi qanday shaklda saqlanib qolgani) haqida ochiq statistik hisobot topilmadi; bu holat me’yoriy hujjat darajasidagi mintaqaviy tartibga solishning mavjudligi bilan uning amaliy natijalari ustidan shaffof monitoring o‘rtasidagi uzilishni yaqqol namoyish etadi. Shunga qaramay, 2025-yilning birinchi yarim yilligiga oid ma’lumotlarga ko‘ra, Buxoro viloyatida 5,7 ming nikoh ro‘yxatga olingan, bu ko‘rsatkich Qoraqalpog‘iston Respublikasi bilan teng bo‘lib, O‘zbekiston viloyatlari orasida o‘rtacha darajani tashkil etadi; tadqiqotchilar bunday taqsimotni urbanizatsiya darajasi va oilaviy an’analarning mustahkamligi bilan bog‘lashadi [11]. Garchi bu ma’lumot 1991–2020-yillar davri chegarasidan tashqarida bo‘lsa-da, u uzoq muddatli tendensiyaning davomiyligini ko‘rsatuvchi bilvosita dalil sifatida keltirilishi mumkin.

NATIJALAR (PEZYULTATY / RESULTS). O‘tkazilgan tahlil natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi. Birinchidan, mustaqillik yillarida (1991–2020) O‘zbekistonda, jumladan Buxoro viloyatida, oila-nikoh sohasidagi davlat siyosati va qonunchilik ikki bosqichli evolyutsiyani boshdan kechirdi: nisbatan barqaror, asos soluvchi bosqich (1991–2016) va institutsional hamda normativ jadal islohotlar bosqichi (2016–2020). Ushbu davrlashtirish O‘zbekistonning umumiy ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot dinamikasiga mos keladi va oila-nikoh sohasini alohida, izolyatsiyalangan yo‘nalish emas, balki umumiy davlat siyosati tizimining ajralmas qismi sifatida ko‘rish zarurligini tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, qonunchilik o‘zgarishlarining aksariyati (nikoh yoshini tenglashtirish, zo‘ravonlikdan himoya qilish mexanizmlarini joriy etish) xalqaro huquqiy majburiyatlar va gender tenglik siyosati bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirilgan, bu esa milliy qonunchilikning xalqaro standartlarga yaqinlashish tendensiyasini ko‘rsatadi. Bunda diqqatga sazovor jihat shundaki, ba’zi islohotlar (masalan, nikoh yoshini oshirish) g‘oyasi

jamoatchilik va ekspertlar orasida yillar avval (2012-yildan) muhokama qilingan bo'lsa-da, qonuniy rasmiylashtirish faqat 2019-yilda, ya'ni institutsional islohotlarning umumiy jadallashuvi kontekstida amalga oshirilgan.

Uchinchidan, institutsional tuzilma (Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi va unga tobe "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti) 2020-yilda tashkil etilgan bo'lib, bu davlat boshqaruvining oila-nikoh sohasidagi markazlashuvini anglatadi. Biroq bu tizimning keyingi (2020-yildan keyingi) yillarda yana qayta tashkil etilishi institutsional yechimning hali izlanish bosqichida ekanligini ko'rsatadi — bu holat, tabiiyki, ushbu maqolaning 1991–2020 xronologik chegarasidan tashqarida qolsa-da, 2020-yilgi islohotning yakuniy, barqaror model emasligini tushunish uchun muhim kontekst beradi.

To'rtinchidan — va bu tadqiqotning eng muhim metodologik xulosalaridan biri — mavjud ochiq manbalarda Buxoro viloyatiga xos, yillar kesimidagi aniq statistik ko'rsatkichlar (nikoh-ajralish dinamikasi, erta nikoh holatlari soni, viloyat miqyosidagi "Ayollar daftari" natijalari) tizimli tarzda topilmadi. Bu — davlat siyosati natijalarining mintaqaviy darajada shaffof monitoring qilinishi va ochiq statistik hisobotlarda aks ettirilishi borasidagi bo'shliqni ko'rsatadi, hamda kelgusi tadqiqotlar uchun aniq yo'nalishni belgilaydi: Buxoro viloyati statistika boshqarmasi va Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash tizimining mahalliy bo'linmalaridan birlamchi statistik ma'lumotlarni maxsus so'rov orqali olish zarurligi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida (1991–2020) O'zbekiston Respublikasida, jumladan Buxoro viloyatida, oila-nikoh sohasidagi davlat siyosati va qonunchilik izchil, biroq notekis sur'atlarda rivojlangan murakkab tizimni tashkil etadi. 1998-yilgi Oila kodeksi bilan boshlangan huquqiy asos 2016-yildan keyin tezlashgan institutsional va normativ islohotlar orqali sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi: nikoh yoshining tenglashtirilishi, xotin-qizlarni zo'ravonlikdan himoya qilish

mexanizmlarining joriy etilishi hamda mahalla va oila sohasida yaxlit davlat boshqaruv tizimining shakllantirilishi bu davrning eng muhim yutuqlari sifatida baholanishi mumkin.

Shu bilan birga, tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, ushbu islohotlarning Buxoro viloyati kabi aniq mintaqalar darajasidagi amaliy natijalari haqida ochiq, tizimlashtirilgan statistik ma'lumotlar yetarli emas, bu esa davlat siyosati samaradorligini mintaqaviy kesimda xolisona baholashni qiyinlashtiradi. Amaliy nuqtai nazardan, viloyat statistika boshqarmalari va tegishli vazirlik tuzilmalari tomonidan yillik, ochiq va taqqoslanadigan mintaqaviy hisobotlarni muntazam e'lon qilish tavsiya etiladi.

Kelgusi tadqiqotlarda quyidagi yo'nalishlar istiqbolli hisoblanadi: birinchidan, Buxoro viloyati FHDYo organlari va Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash tizimining mahalliy bo'linmalaridan olinadigan birlamchi statistik ma'lumotlar asosida chuqurroq miqdoriy tahlil o'tkazish; ikkinchidan, 2020-yildan keyingi (2021–2024) institutsional qayta tashkil etish jarayonlarini alohida tadqiqot predmeti sifatida o'rganish; uchinchidan, qonunchilik islohotlarining mahalla darajasidagi amaliy ijrosini dala tadqiqotlari (intervyu, so'rovnoma) orqali o'rganib, rasmiy statistika bilan solishtirish.

Shuni ham qo'shimcha qilish lozimki, oila-nikoh sohasidagi qonunchilik faolligi ushbu maqola qamrab olgan davrdan keyin ham davom etmoqda: xususan, O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 20-fevraldagi "Ayrim qonun hujjatlariga bola huquqlari himoyasini yanada mustahkamlashga qaratilgan qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-1035-son Qonuni qabul qilingan [19]. Bu holat, bir tomondan, bola va oila huquqlarini himoya qilish yo'nalishining davlat siyosatida barqaror ustuvorlik saqlab qolayotganidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, mazkur maqolada tahlil qilingan 1991–2020-yillar davrlashtirishning yakuniy, tugallangan bosqich emas, balki uzluksiz davom etayotgan institutsional-huquqiy jarayonning bir qismi ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси, 1998 йил 30 апрель, 607-I-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. — Тошкент, 1998. — Кириш режими: <https://lex.uz/docs/-104720> (мурожаат санаси: 02.07.2026).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 7 феврал, ПФ-4947-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. — Кириш режими: <https://lex.uz> (мурожаат санаси: 02.07.2026).
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида оила институтини мустаҳкамлаш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори, 2018 йил 27 июнь, ПК-3808-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. — Кириш режими: <https://lex.uz> (мурожаат санаси: 02.07.2026).
4. Ойна.uz. Ўзбекистонда қизлар учун никоҳ ёши қонунан 18 ёш этиб белгиланмоқда // Xalq so'zi / Kun.uz. — 2019. — Кириш режими: <https://kun.uz/50148477> (мурожаат санаси: 02.07.2026).
5. Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни, 2019 йил 2 сентябрь, ЎРҚ-561-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. — Кириш режими: <https://lex.uz/docs/-4494709> (мурожаат санаси: 02.07.2026).
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, 2020 йил 18 феврал, ПФ-5938-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. — Кириш режими: <https://lex.uz> (мурожаат санаси: 02.07.2026).
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳузурида “Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот институти фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори, 2020 йил 10 июнь, 367-сон // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. — Кириш режими: <https://lex.uz/docs/-4850317> (мурожаат санаси: 02.07.2026).
8. Daryo.uz. Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi bir yillik faoliyati davomida qanday natijalarga erishdi // Daryo. — 2021, 22 aprel. — [Elektron resurs]. — Kirish rejimi: <https://daryo.uz/2021/04/22/mahalla-va-oilani-qollab-quvvatlash-vazirligi-bir-yillik-faoliyati-davomida-qanday-natijalarga-erishdi> (murojaat sanasi: 02.07.2026).
9. Ijtimoiy.uz. Mahalla va oila institutlarining mustahkamligi jamiyat farovonligi kafolatidir // Ijtimoiy.uz. — 2022. — Kirish rejimi: <https://ijtimoiy.uz/1288/> (murojaat sanasi: 02.07.2026).
10. Kun.uz. Xronika: Mahalla, oila va xotin-qizlar bo'yicha tashkilotlarning 30 yillik silsilasi // Kun.uz. — 2022, 3 mart. — Kirish rejimi: <https://kun.uz/news/2022/03/03> (murojaat sanasi: 02.07.2026).
11. NCHPL.uz. O'zbekistonda nikoh va ajrimlar (Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida) // NCHPL.uz. — 2025. — Kirish rejimi: <https://www.nchpl.uz/uz/posts/braki-razvody-uzbekistan> (murojaat sanasi: 02.07.2026); Caravan-info.uz. Hududlar bo'yicha muhabbat: O'zbekistonda birinchi yarim yillik nikoh statistikasi e'lon qilindi // Caravan-info.uz. — 2025. — Kirish rejimi: <https://caravan-info.uz/uz/obschestvo/559130> (murojaat sanasi: 02.07.2026).
12. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashi va Senat Kengashining “To'ylar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar, marhumlarning xotirasiga bag'ishlangan tadbirlar o'tkazilishini tartibga solish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”gi qo'shma qarori, 2019-yil 14-sentyabr, 2736-III/KQ-592-III-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — Kirish rejimi: <https://lex.uz/docs/-5153833> (murojaat sanasi: 02.07.2026).

03.07.2026).

13. Qalampir.uz. “O‘zbekni to‘y balosidan qutqaring” — Senat hamon 102 yillik qaror ustida ishlayapti // Qalampir.uz. — 2019. — Kirish rejimi: <https://qalampir.uz/uz/news/senat-yangilik-k-ilmadi-102-yillik-k-aror-ustida-k-ayta-ishlayapti-kholos-8537> (murojaat sanasi: 03.07.2026).

15. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019-yil 2-sentyabr, O‘RQ-562-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — Kirish rejimi: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 03.07.2026).

16. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Buxoro viloyatini xotin-qizlar bilan ishlash yo‘nalishida namunali hududga aylantirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, 2019-yil 14-iyun, 495-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — Kirish rejimi: <https://lex.uz/docs/-4377483> (murojaat sanasi: 03.07.2026).

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-81-son Farmoni va “Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-146-son qarori, 2022-yil 1-mart // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — Kirish rejimi: <https://lex.uz/docs/-5884084> (murojaat sanasi: 03.07.2026).

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — Kirish rejimi: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 03.07.2026).

19. O‘zbekiston Respublikasining “Ayrim qonun hujjatlariga bola huquqlari himoyasini yanada mustahkamlashga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2025-yil 20-fevral, O‘RQ-1035-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — Kirish rejimi: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 03.07.2026).

20. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2023. — 76 b.